

4. Крымский А. История Персии, ее литературы и дервишеской теософии // Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом Восточных языков. Т. 1. Вып. 1. М., 1901. 61 с.

5. Крымский А. История Персии, ее литературы и дервишеской теософии // Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом Восточных языков. Вып. XVI. Москва, 1903.

6. Крымский А. История Персии, ее литературы и дервишеской теософии. 2-е значит. измененное и дополненное издание. Ч. II. От розложения сельджукского царства до монголов. Москва, 1906.

7. Крымский А. История Персии, ее литературы и дервишеской теософии // Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом Восточных языков. Москва, 1914. Т. I. № 2.

8. Крымский А. История Персии, ее литературы и дервишеской теософии. Т. 3, вып. 1. От эпохи монголов Джингиз-хана до водворения сефевидов в Иране и “Великих моголов” в Индии XVI–XVIII вв. Новое, обширно переработ. изд. М., 1914–1917.

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-346-3-54>

Сейтяг'яєв Н. С.

ORCID: 0000-0002-5221-4284

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник відділу Близького та Середнього Сходу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ МОВИ “СТИСЛОЇ ІСТОРІЇ КРИМСЬКИХ ХАНІВ”

Ключові слова: “Стисла історія кримських ханів”, рукопис, османсько-турецька мова, кипчацькі мови, чагатайська мова, кумицька мова, кримськотатарська мова, Абу-л-Газі, Крим, Північний Кавказ.

Представлена доповідь присвячена розгляду особливостей мови невеликого за обсягом твору, відомого за умовною назвою “Стисла історія кримських ханів”, який до цього часу вважався додатком до тексту “Тюркського родоводу” Абу-л-Газі. Як додаток до твору Абу-л-Газі він міститься в рукописній збірці з зібрання Інституту рукопису Національної

бібліотеки України ім. В. І. Вернадського у Києві, а також у двох британських манускриптах – манчестерському й єдинбурзькому. Окрім тексту з київської рукописної збірки до дослідження був долучений нещодавно виявлений список твору із рукопису Берлінської державної бібліотеки, в якому, на відміну від київського манускрипту, “Стисла історія кримських ханів” не є додатком до тексту “Тюркського родоводу”, а являє собою окремих твір. Як свідчать почерк і колір чорнил, він був скопійований в рукопис твору Абу-л-Газі тією же особою в той же час і, скоріш за все, у тому ж місті, що й текст “Тюркського родоводу”, тобто у 1737 (1150) році у Петербурзі, як це зазначено у колофоні “Тюркського родоводу”.

Порівняльний аналіз мови двох списків твору з київської рукописної збірки та берлінського манускрипту показав, що вона відображає особливості більш ніж однієї мови. До особливостей османсько-турецької мови в ній належать: вживання іменника *sağ* (“живий”); дієслова *olmak* (“бути”) з початковим голосним звуком /o/ (*olmuşdur, oldı, oldılar, olındı*); дієслова *varmak* із приголосним звуком /v/ в анлауті, дієприслівника *düşüb* і числівника *dört* (“чотири”) із початковим приголосним звуком /d/; числівника *bing* (“тисяча”) із початковим приголосним звуком /b/; відмінкових афіксів родового, знахідного та давального відмінків (*hāning, şerifing; Kefe’i; Cengize*) і афіксу минулого суб’єктивного часу дієслова *-mlş* (*almışdur, fetişmişdür, olmuşdur* та ін.).

До особливостей чагатайської мови або мов кипчацької групи, представлених на Північному Кавказі та в Криму, відноситься вживання дієслова *boldı* (“став”) й слова *bar* (“є”) з початковим звуком /b/, а також використання числівників *toğuz* і *toğsan* з початковим звуком /t/, позначеним на письмі літерою “те” (ت). Важливою особливістю орфографії тексту “Стислої історії кримських ханів” є відображення в ній велярного носового звуку /ŋ/ двома способами. У київському манускрипті переважає варіант орфографії, характерний для чагатайської та кумицької мов (*نک – aning, hān-ing, bing – ming*), а в берлінському рукопису – варіант, характерний для орфографії османсько-турецької мови (ك), із одночасним використанням позначення за допомогою двох літер (نک) у числівнику *bing* (“тисяча”) і займеннику *aning/anıñ* (“його”). Така розбіжність може пояснюватися тим, що на відміну від київського манускрипту, який походить з Північного Кавказу, берлінський рукопис був скопійований у Петербурзі, на що є вказівка у колофоні “Тюркського родоводу” Абу-л-Газі.

Використання в тексті твору складного дієслова (поєднання дієприслівника з дієсловом) *qaytub keldi* або *qaytub geldi* (“повернувся”), не властивого для чагатайської мови, але звичайного для карачаєво-балкарської, кримськотатарської кумицької та ногайської мов, говорить

про те, що “Стисла історія кримських ханів” була створена представником одного із вищезазначених народів. А присутність у її тексті числівника *yeddi* (“сім”) із подвоєнням звуку /д/, позначеним у київському рукопису за допомогою значка “шадда”, може розглядатися як вказівка на вірогідний вплив азербайджанської мови, який серед кипчацьких мов властивий лише кумицькій мові. Через це можна дійти висновку, що мовні особливості твору, які не мають відношення до османсько-турецької мови, властиві кумицькій мові. Однак цьому суперечить більш раннє датування списку “Стислої історії кримських ханів” у берлінському рукопису. Як було зазначено вище, він датується 1737 роком, тоді як київська рукописна збірка, як було з’ясовано в попередніх дослідженнях, – скоріш за все, 80–90-ми роками XVIII ст. Крім того, як зазначено вище, у берлінському рукопису “Стисла історія кримських ханів” є самостійним твором, не пов’язаним із “Тюркським родоводом” Абу-л-Газі. Тому набагато логічніше припустити, що текст із більш раннього берлінського рукопису є ближчим до архетипу, а деякі ознаки, на які було вказано вище (зокрема, переважне позначення звуку /п/ у формі, властивій кумицькій мові, а також значок “шадда” над літерою “даль” у слові *yeddi*, завдяки чому цей числівник приймає форму, властиву азербайджанській мові), з’явилися у тексті твору пізніше, на Північному Кавказі, де кумицька мова була мовою міжнародної комунікації, науки та освіти. У цьому випадку перераховані вище особливості (включно з написанням числівника у формі *بىنگ* – *bing*, яка зустрічається в ярликах кримських ханів, виданих В. В. Вельяміновим-Зерновим) у комплексі можуть бути притаманні лише одній мові – кримськотатарській. Отже, можна припустити що “Стисла історія кримських ханів” була створена у кримськотатарському середовищі й, цілком можливо, вперше скопійована в рукопис “Тюркського родоводу” Абу-л-Газі саме в Петербурзі в 1737 році. Це відбулося не більш ніж за шість-сім років після створення “Стислої історія кримських ханів”, про що свідчить остання дата, зазначена у творі – 1143 (1730/31) рік.

У цілому, порівняльний аналіз тексту “Стислої історії кримських ханів” із двох вищезгаданих рукописів показав, що його мова є змішаною, її особливості, властиві кипчацьким мовам, поєднані з особливостями османсько-турецької мови. Різні співвідношення елементів вищезазначених мов у різних епізодах свідчать про компілятивний характер твору, що підтверджується запозиченням частини його тексту з “Тюркського родоводу” Абу-л-Газі. А такі характерні риси тексту найбільш раннього з відомих сьогодні списків “Стислої історії кримських ханів” із берлінського рукопису, як двоїстість у позначенні звуку /п/, використання слів *qayub keldi* й *yedi* (замість *djeti*, *emmi* й *emi* у карачаєво-балкарській, кумицькій і ногайській мовах, відповідно), а також афіксу родового

відмінку *-nİñ* після основи, що закінчується приголосним звуком (*hān-nİñ*, *Fāris-nİñ*), свідчать на користь того, що цей твір був створений у кримськотатарському середовищі у Криму або на Північному Кавказі між 1730/31 й 1737 роками.

УДК 94.477

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-346-3-55>

Сидоров Г. В.

ORCID: 0009-0002-3344-5172

аспірант кафедри історії України

факультету історії та філософії

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

СОФІЯ ДЕВЛЕТ-БЕЙ СІДЖЕУТСЬКА ТА ДОЛЯ ЇЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІМПЕРСЬКИХ УМОВАХ ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Ключові слова: Сіджеут, Кримське ханство, татарське населення, земельна власність.

Карколомні зміни історичного процесу в будь-яких країнах завжди викликають значний інтерес дослідників. Однією з таких держав наприкінці XVIII ст. було Кримське ханство. Анексія Кримського ханства Російською імперією поставила багато нових питань перед місцевим населенням: адаптація до нових соціальних умов, міграція, перерозподіл земельної власності, релігійні зміни. Актуалізуються ці питання ще й тим, що сьогодні кримськотатарське населення знову стоїть перед питанням фізичного і культурного виживання через воєнну агресію Російської Федерації.

Після анексії Кримського ханства в 1783 р. значна кількість кримськотатарського населення переселилась до Османської імперії, а частина залишилася в Криму і намагалась адаптуватися до російської владної політики та соціуму. Зміна етнічного та соціального складу населення автоматично порушила питання про перерозподіл землі, власності та майна, зокрема й між родами, що залишилися при владі на півострові. Серед таких найвпливовіших родин була родина бейів Сіджеутських (Сіджеут, Сіджіут, Седжеут). Цей рід – один із чотирьох відомих “Ширін, Барин, Аргин, Седжеут”, що закріпилися в Криму [1, с. 190; 3, с. 444]. Сіджеути згадуються в джерелах ще з XVI ст., наприклад у статейному